

1967

הזירה הערבית על רקע תוצאות מלחמת ששת הימים

מאת סא"ל (מיל') ד"ר משה שמש

בתפיסה הערבית על אופן פתרון הסכסוך: לא עוד פתרון הבעיה הפלסטינית במובן-נה הרחב ביותר בחיסול מדינת ישראל, אלא יש להקדים ליעד זה שלב חדש של "שחרור" השטחים שנכבשו בידי ישראל. פירוש הדבר, שיש לפתור את הסכסוך בשלבים. מוחמד חסנין הייכל ביטא היטב שינוי זה בציינו (באוקטובר 1967) כי "לפני מלחמת ששת הימים הייתה מטרנתנו לחסל את עקבות הקיום הישראלי שנכפה על-ידי הקולוניאליזם, אולם לאחר מלחמת ששת הימים תוקנה מטרנתנו, ולוא לזמן מה, שכן לא היה מנוס מתיקונה".¹ התפיסה הבסיסית של נאצר לפני המלחמה הייתה פתרון הבעיה הפלסטינית על-ידי "שחרור פלסטין והחזרת הזכויות

א. השינוי בתפיסה הערבית לפתרון הסכסוך הערבי-ישראלי, כלומר הנכונות לפעול לפתרון מדיני של הסכסוך תוך המשך ההכנות לפתורנו בדרך צבאית. ב. השינוי שחל במערכת היחסים הבין-ערביים עקב השינוי במדיניות נאצר בזירה זו. ג. מרכזיותה של הבעיה הפלסטינית תוך שינוי במרכיביה, עם עלייתם וחיזוק מעמדם של ארגוני המחבלים, ומכאן גם החרפת המאבק על הייצוג הפלסטיני בין ירדן ואש"ף.

הסכסוך הערבי-ישראלי

כיבוש שטחים ערביים בידי ישראל במלחמת ששת הימים, חייב שינוי משמעותי

הבנת ההשפעה של תוצאות מלחמת ששת הימים היא בסיס להבנת ההתפתחויות המדיניות והצבאיות שחוללו שני אירועים היסטוריים אחרים המנוגדים ומשלימים זה את זה: מלחמת יום-הכיפורים ויזמת השלום של סאדאת. מלחמת יום-הכיפורים ותוצאותיה מאפשרות לבחון את ההשפעות של מלחמת ששת הימים בפרספקטיבה היסטורית טובה יותר מכפי שניתן לעשות זאת לפני 1973. הדבר אמור במיוחד בהיבט הישראלי של ההערכה. את השפעותיה של מלחמת ששת הימים בזירה הערבית והפלסטינית אפשר לסכם בשלושה היבטים מרכזיים:

• מרצה למורח התיכון במחלקה להיסטוריה, באוניברסיטת בן גוריון בנגב.

לעם הפלסטיני". הוא העריך כי המלחמה עם ישראל "היא בלתי-נמנעת". הוא שאף לקבוע מועדה ומקומה של מלחמה זו.² בקוראו להתכונן היטב למלחמה נגד ישראל, אמר כי "מן ההכרח שכל פעולה תהיה מחושבת, מושלמת ולא נחזור על מאורעות 1948".³ בעניין התנאים המדיניים, ההכרחיים להצלחת המלחמה בישראל, דגל נאצר, והיכל בעקבותיו, ב"אחדות הפעולה הערבית להשגת שחרורה של פלסטין ולהחזרת הזכויות לעם הפלסטיני". פירושה של סיסמה זו על-פי הייכל היה שיתוף-פעולה הרוק להשגת המטרה בין המדינות שיש ביניהן תמימות-דעים ברבר הדרך לפתרון הסכסוך, כדוגמת מצרים ואלג'יריה.⁴ נאצר הצליח בהשגת יעד זה רק זמן-מה לפני מלחמת ששת הימים, וכאשר היה ברור כי פניו למלחמה. הפסגה הערבית הרביעית התכנסה בח'רטום (1.9.67-29.8.67), כדי לאשר את האסטרטגיה הערבית לפתרון הסכסוך, בעקבות התבוסה במלחמה. סוריה החרימה את הפסגה בשל התנגדותה לאסטרטגיה החדשה של נאצר. נאצר הצליח מעבר לצפייתו להכתיב לפסגה את האסטרטגיה שלו לטיפול בסכסוך. פסגת ח'רטום קבעה בהחלטותיה כי, "הנשיאים והמלכים של מדינות ערב הסכימו על איחוד מאמציהם בפעולה המדינית בזירה הבין-לאומית והדיפלומטית לחיסול תוצאות התוקפנות ולהבטיח את נסיגת הכוחות הישראליים מהאדמות הערביות שהם כבשו לאחר ה-5 ביוני, וזאת במסגרת העקרונות הבסיסיים שמדינות ערב מחויבות בהם: לא שלום עם ישראל ולא הכרה בה, לא משא ומתן עמה ודבקות בזכות העם הפלסטיני במולדתו". הפסגה קבעה אפוא שני שלבים לפתרון הסכסוך:

שלב א': "חיסול תוצאות התוקפנות", על-ידי שחרור האדמות שכבשה ישראל במלחמה; שלב ב': "שחרור פלסטין", או בלשון ההודעה בתום הפסגה: "שמירת הזכות המקודשת של עם פלסטין באדמתו". בהסבירו את החלטות ח'רטום כתב הייכל (בדצמבר 1967): "המאבק הערבי... הציב לעצמו (בפסגה) את המטרה של חיסול תוצאות התוקפנות של יוני 1967, בלא שיסיטו אותו ממאמציו שמטרתם חיסול תוצאות התוקפנות של מאי 1948".⁵ לעומת התקופה שעד למלחמת ששת הימים, מתחולל שינוי חשוב באסטרטגיה הערבית, והוא ההסכמה לפעילות מדינית להשגת השלב הראשון של פתרון הסכסוך, ובמשחמע כמובן הסכמה לפתרון מדיני לפי התנאים הערביים. פסגת ח'רטום העניקה לנאצר וחוסין את הגושפנקא לנהל

מו"מ מדיני להשגת יעדי השלב הראשון. עם זאת, הפסגה הטילה מגבלות על ניהול מו"מ כזה על-פי ארבעה עקרונות ובכללם שלושת "הלאוים". נאצר חזר והדגיש, וגם הניח להבין כי "אנו מחויבים בארבע הנקודות שנקבעו בח'רטום". נאצר דחה כל אפשרות לפתרון נפרד בחזית המצרית. הוא הודה כי "שאלת נסיגה ישראלית מסיני ללא פתרון בעיית ירושלים והגדה המערבית נדונה בוועדה המרכזית של האיחוד הסוציאליסטי (מפלגת השל-טון המצרית), אך היא נדחתה באופן החלטתי...".⁶ כן טענה מצרים כי "שיחות ישירות עם ישראל בעודה כובשת אדמה ערבית, פירושן הכתבת תנאים, העמדת ישראל בעמדה עדיפה והפיכת השטחים הכבושים לנושא לדיון". שכן נסיגת ישראל מהשטחים הכבושים "איננה ניתנת למו"מ". נקודת-המוצא של נאצר בהתייחסות האסטרטגיה שלו הייתה: אין באפשרות הערבים לצאת למלחמה להחזרת השטחים בטרם יתכוננו לכך; במצב שאין אפשרות להפעיל את האופציה הצבאית, יש להפעיל מאבק מדיני עד שהזמן יהיה בשל לפעולה צבאית.⁸

על רקע תפיסה זו קיבל נאצר את החלטת מועצת-הביטחון 242 (2.11.67). בהסכימו להחלטה זו, הוא הפריד בין שני סעיפיה העיקריים: הסעיף הטריטוריאלי, כלומר "נסיגת כוחות ישראל משטחים שנכבשו במלחמה", תוך "כיבוד השלמות הטריטוריאלי והעצמאות המדינית של כל מדינה ממדינות האזור"; והסעיף הפלסטיני בדבר הצורך "להגיע להסדר צודק של בעיית הפליטים". נאצר קיבל את ההחלטה למרות טענתו כי היא "בלתי-מספקת" ולמרות "המגרעות שבה". הוא קבע כי "החלטה זו ייתכן שתהיה מספיקה לחיסול תוצאות התוקפנות שבוצעה ביוני 1967, אולם אינה מספיקה לגבי הגורל הפלסטיני. אנו דוחים כל פירוש לבעיית הפליטים הפלסטינים שיבוא במסגרת גמילות חסדים על רקע הומניטרי". את סעיף הנסיגה הישראלית פירש כנסיגה ישראלית מלאה לגבולות ה-5 ביוני, כולל ירושלים המזרחית; ואילו את הסעיף המדבר על פתרון בעיית הפליטים פירש פירוש שונה לגמרי ממובנו המילולי, בטענה כי פירושו "החזרת הזכויות הלגטימיות" של הפלסטינים.

הוא חזר והדגיש כי שלום לא ייכון אלא "לאחר הגשמת הזכויות הלגיטימיות של הפלסטינים — זכויות של עם באדמתו ולא כפליטים".⁹ הוא שילב את שתי הדרכים וההכנות הצבאיות היו בעיניו השלמה לפעילות המדינית. וכך הסביר נאצר עניין

זה: "אנו חייבים לבנות את כוחותינו הצבאיים כדי שנוכל להדוף את התוקפנות, שכן מדיניות ללא עצמה צבאית איננה משיגה דבר"; "חיוק כוחנו עשוי לשכנע את אויבנו שיש ביכולתנו להחזיר את ארצנו בכוח, וזה כשלעצמו מקנה לשיחות הפוליטיות ערך שונה...". הוא האמין כי "אין תקווה לפתרון מדיני אלא אם כן יבין האויב כי יש ביכולתנו לאלצו לסגת על-ידי לחימה". בנאומו ב-23.11.67 טבע נאצר לראשונה את מטבע הלשון "מה שנלקח בכוח לא יוחזר אלא בכוח".¹⁰ שילוב מאמצים מדיניים ומדיניות כוח — שיאם במלחמת ההתשה — היה שינוי משמעותי באסטרטגיה המצרית לאחר מלחמת ששת הימים. נאצר נכשל בהגשמתה ואילו סאדאת הצליח בה במלחמת יום-הכיפורים. לגבי דידו מלחמת יום-הכיפורים נועדה להוציא את התהליך מקיפאון, כלומר, ממצב של "לא שלום ולא מלחמה".

ירדן: השתתפותו של חוסיין במלחמה העלתה את יוקרתו בחוץ ירדן ובעולם הערבי. הוא הופיע כמנהיג לאומי וזכה לאהדה רבה שלא ידע כמה מאז עלותו לשלטון. ניתוק הגדה המערבית מממלכתו, שהצטמצמה לגדה המזרחית בלבד, יצר מבחינתו מצב חדש. הגדה המערבית אשר סופחה לירדן באפריל 1950 הייתה ליסוד מרכזי הן להצדקת קיומו של המשטר והן להצדקת טענתו שהוא מייצג את הפלסטינים ואת הכביה הפלסטינית. החזרת הגדה המערבית לממלכתו הייתה אפוא היעד העיקרי במדיניות החוץ שלו אחרי המלחמה. הוא העריך, ובצדק, כי הזמן פועל לרעתו, לנוכח ההתפתחויות הצפויות בגדה המערבית תחת הכיבוש הישראלי.

היה ברור לו, כי עמדת תושבי הגדה עלולה להשתנות לרעתו ומאחזיה של ישראל יתחזקו בה, אם לא תוחזר לשליטתו תוך תקופה לא-ארוכה. הערכה זו הייתה נקודת-המוצא בקביעת מדיניותו בסכסוך בכלל ובהסדר בעיית הגדה בפרט.¹¹

היה ברור לו כי האופציה הצבאית אינה מעשית, ומכל מקום לא בעתיד הנראה לעין אחרי המלחמה. בלהיטותו להחזיר את הגדה, היה חוסיין מוכן להגיע לפתרון מדיני במחיר ויתורים מוצהרים ומעשיים, תוך שינוי מצב-היחסים עם ישראל. ברוח זו פעל, אחרי המלחמה, בזירה הבין-לאומית ובוועידת ח'רטום. תמימות-הדעים בין חוסיין לנאצר בדבר הצורך בפעולה מדינית, תרמה לכך שפסגת ח'רטום תאפשר לחוסיין פעולה מדינית

חר. טבעי היה שחסיין יתנגד לרעיון הכינון של ישות פלסטינית או לרעיון "המדינה הפלסטינית" שהפיצו עסקנים פוליטיים כמו עו"ד עזיז שחאדה, חמרי תאג'י פרוקי ועלי ג'עברי ראש עיריית חברון. כן דחתה ירדן את רעיון המנהל האזרחי או מנהל מקומי שהעלו מדינאים ישראלים בשנים הראשונות לאחר המלחמה¹⁶.

סוריה: משטר הבעת' בסוריה, אשר קם בעקבות הפיכת פברואר 1966, בהנהגת דלאב ג'דיד, עוזר מזכ"ל מפלגת הבעת', ד"ר נור אלדין אל אתאסי, נשיא המדינה, וד"ר יוסף זועין, ראש-הממשלה, נשאר דבק באסטרטגיה שלו לפתרון הסכסוך מלפני המלחמה, כאילו התבוסה לא יצרה תנאים חדשים באזור¹⁷. מבחינתם, תוצאת המלחמה הצדיקה את האסטרטגיה של "מלחמת שחרור עממית" לחיסול מדינת ישראל, אשר דגלו בה עוד קודם המלחמה. הדביקות בתפיסה זו, מאבקי הכוח בצמרת בין האגף הצבאי לאגף האזרחי של הבעת', פלישת הנפל הצבאית לירדן בספטמבר 1970, כל אלה תרמו לנפילת המשטר ולעלייתו של חאפז אל אסד לשלטון ב-16 בנובמבר 1970.

הוועידה הלאומית הכלל-ערבית התשיעית המיוחדת של הבעת' הסורי, אשר התכנסה בדמשק בראשית ספטמבר 1967, אישרה את האסטרטגיה של הבעת' לאחר המלחמה. אסטרטגיה זו נשארה בתוקפה עד עליית אסד לשלטון. הוועידה נתנה גושפנקה לקו הקיצוני של המפלגה ולנו-סחאות "המהפכניות" לפתרון הסכסוך. הוועידה לא רק חזרה והדגישה את המשך ניהול "מלחמת השחרור העממית", כדרך לפתרון הסכסוך, אלא אף הוסיפה עיקרון משלים והוא "המאבק המזוין". הוועידה קבעה:

א. "המאבק המדיני אינו יכול להוות תחליף למאבק הצבאי, לשחרור השטחים הכבושים ולחיסול הנוכחות האמפריאליסטית (קרי ישראל)".

ב. "בעיית פלסטין היא בעיה של כלל האומה הערבית. שום מדינה ערבית או גורם (ערבי) כלשהו אינם יכולים לנקוט עמדה (נפרדת) כלשהי לגבי בעיה גורלית זו... או לנקוט צעד כלשהו שיהיה תפנית בדרך לפתרון בעיית פלסטין".

ג. "ועידות הפסגה הערביות הן דרך מוטעית לטיפול בבעיות הגורליות הערביות..."

בהסבירו את החלטות הוועידה אמר הנשיא אתאסי כי האסטרטגיה שקבעה הוועידה היא "על יסוד העמדה האיתנה והמשך המערכה. ציר העמידה האיתנה

הצבא המצרי נכנס לסיני, מאי 1967.

לדעתה, החלטה 242 בכל הקשור לסוגיה הטריטוריאלית, היא "תכנית לכיבוש". עם זאת, היה חסיין מוכן לשינויים מסוימים בקווי שביתת-הנשק של 1949, "כחלק מפתרון סופי של בעיית המזרח התיכון"¹⁸.

חסיין ייחס חשיבות מיוחדת לפתרון שאלת מעמדה של ירושלים המזרחית, בשל חשיבותה הדתית למוסלמים. הוא הציג את בעיית ירושלים לא כבעיה ירדנית בלבד: "אנו שומרים על ירושלים מטעם העולם הערבי ולא נוותר על אינך אחד ממנה". חסיין דיבר במקביל, הן על "הזכויות הערביות" בירושלים והן על "הריבונות הירדנית" על החלק המזרחי של העיר. הוא הדגיש כי "אין להתמקח על הריבונות הירדנית בחלק הערבי של ירושלים". עם זאת, ציין כי "החזרת החלק הערבי אינה צריכה למנוע מכל תושבי העיר — יהודים, נוצרים ומוסלמים — גישה חופשית לכל המקומות הקדושים". חסיין הביע נכונות לקבל "פיקוח בין-לאומי, או ממשל מקומי מעורב כדי לשמור שתהיה העיר פתוחה לפני הישראלים ואחרים"¹⁹.

על רקע זה התנגד חסיין ומיחה על כל שינוי במעמדה של הגדה המערבית או של ירושלים המזרחית. במשך כמה שנים אחרי המלחמה המשיך חסיין לדבר על "אחדות שתי הגדות" ולהכריז על אחר-יתו כלפי תושבי הגדה. הוא עשה הכל כדי ש"סמכותו" בגדה המערבית תורגש, בין השאר בהמשך תשלום המשכורות לפקיד הממשלה לשעבר, באישור תקציבי העיריות, בסיוע לעיריות וללשכות המס-

להחזרת הגדה, כמוכן במגבלות ארבעת העקרונות, בכללם שלושת הלאוים. נאצר לא התנגד לשיפור יחסי ירדן עם בריטניה וארה"ב להשגת מטרותיו. נאצר, בדומה עודד את חסיין בכיוון זה. נאצר, בדומה לחסיין, העריך כי כל יום העובר על הגדה יעמיק את הקשר שלה עם ישראל. הוא ייחס להחזרתה יותר דחיפות מאשר להחזרת סיני. בהסבירו לפסגה את מדיניותו בעניין זה, אמר נאצר: "אין לנו דרך אלא לפנות אל הפעולה המדינית לשם החזרת הגדה המערבית"; "כל יום עובר מגביר את ההתבססות של הכיבוש היהודי שם..."²⁰

עמדתו המעשית של חסיין בדבר תנאי ההסדר גובשה לאחר פסגת ח'רטום ולא השתנתה כמעט עד היום. במרכזה — נסיגת ישראל מהגדה ובכלל זה מירושלים המזרחית. בפעילותו האינטנסיביות לקדם הסדר מדיני בגזרה הירדנית, לא היסס חסיין להפר את ה"לאוים" של ח'רטום בניהול שיחות ישירות חשאיות עם מנהיגי ישראלים (אבא אבן, יגאל אלון). בשיחות אלה דחה חסיין את "תכנית אלון" שהוצעה לו כבסיס להסדר. כללית דחה חסיין כל הצעה בדבר הסדר ירדני נפרד. הוא הדגיש, כי כל צעד כלפי ישראל חייב להיעשות בתיאום עם נאצר²¹. חסיין התייחס להחלטה 242 כבסיס להסדר עם ישראל. עניינו היה בעיקר בסעיף הנסיגה הישראלי. טבעי הוא שייחס פחות חשיבות לסעיף הפלסטיני: ירדן טענה כי בהתאם להחלטה 242, "על ישראל לסגת מהשטחים הכבושים, ואילו הערבים יבטלו את מצב המלחמה איתה".

מבוסס על המאבק המזוין לחיסול תוצות אות התוקפנות ולהמשיך בדרך השחרור¹⁸.

בהתאם לקו זה השתתפה סוריה בפסגת רבאט (דצמבר 1969), בדרך נמוך, בייצוג שר הפנים שלה. סוריה ראתה בכישלונה של פסגה זו הוכחה נוספת לצדקת דרכה "המהפכנית"¹⁹.

כפועל יוצא מעמדה זו, דחתה סוריה את ההחלטה 242. בהסבירו את הנימוקים לדחייה זו, אמר אתאסי כי, "אנו רואים בהחלטה זו התעלמות מוחלטת מזכות הערבים בפלסטין והמשכת התוקפנות ותוצאותיה". הוא הוסיף כי "הדרך היחידה להביס את הציונות המתפשטת" ולהחזיר "האדמה הגולה" היא ב"מאבק עממי מזוין בהנהגת חזית מתקדמת בכל המולדת הערבית". כהמשך לעמדה עקרונית זו, סירבה סוריה לשותף פעולה עם שליח האו"ם ד"ר גונאר יארינג, בטענה כי החלטה 242 ושליחותו רק "נתנו לישראל ההזדמנות להתכונן לתוקפנות חדשה"²⁰.

היחסים הבין-ערביים

תוצאות מלחמת ששת הימים יצרו סדר חדש במערכת היחסים הבין-ערביים, בעיקר בשל השינוי הדרסטי במדיניותו של נאצר בזירה זו. האסטרטגיה החדשה שלו, הצורך בסיוען הכספי של מדינות הנפט, הפעילות המדינית בתחום הסכסוך, מלחמת ההתשה שהחל בה בסתיו 1968, הצורך בציון "הפיקוד המזרחי", כל אלה יצרו אילוצים לשינוי במדיניות הבין-ערבית שנאצר דגל בה עד לזמן קצר לפני המלחמה.

נאצר החליט להוציא את כוחותיו מתימן בכל מחיר. הוא הגיע להסכם על פינוי כוחותיו עם פייצל בפסגת ח'רטום. פינוי הכוחות הושלם כבר בדצמבר 1967. נאצר הפסיק את תמיכתו במתנגדי משטר רים ערביים, וברוח זו אף הורה למנגנוני המודיעין שלו לפעול. הוא הפסיק את המדיניות של יצירת צירים ומחנות אידיאולוגיים בעולם הערבי. לא עוד חלוקת העולם הערבי למחנה "מתקדם" ומחנה "ריאקציוני". נאצר קרא לשמירת האווירה של פסגת ח'רטום, והכריז כי "אין אנו תומכים ביצירת צירים ערביים. אין אנו מתערבים בעניינים הפנימיים של מדינה ערבית כלשהי. בראש דאגתנו — שכל מדינה ערבית תתרום למערכה נגד הציונות הגזענית..." יתר על כן, "אנו מתנגדים לכל מאבק אישי, עדתי או אידיאולוגי, שאין בו כדי לסייע למערכה". נאצר חתר במדיניותו החדשה ל"גיוס כל הפוטנציאל הערבי, הצבאי, החומרי והמוסרי למען

המערכה". שכן דגל ב"דו-קיום בשלום" עם מדינות ערב, ללא התחשבות באופי משטריהן²¹.

בקוטב שכנגד מצרים ניצבה סוריה. בעניין הסכסוך ככתחום יחסיה הבין-ערביים, המשיכה לדבוק באותם עקרונות שהנחו אותה קודם למלחמה.

הוועידה הלאומית התשיעית (ראשית ספטמבר 1967) של הבעת קראה ל"מפגש הכוחות (או המשטרים) המתקדמים" בעור לם הערבי, "לריכוז מאמציהם ולרתימת כל משאביהם (למען) המאבק המזוין" נגד ישראל. כן קראה הוועידה "לנקוט מיד את הצעדים שיש בהם ערובה לאיחוד המשאבים הצבאיים והכלכליים בסוריה, במצרים, באלג'יריה ובעיראק לשירות המערכה המשותפת". סוריה קראה לשיתוף פעולה בין המדינות "המתקדמות" בקשרים דו-צדדיים אם "האחדות הצבאית" אינה אפשרית. ניסיונות המשטר הסורי לשפר את יחסיו עם מצרים ולהדקם לא הניבו הישגים משמעותיים, לנוכח הקיטוב בעמדות שני המשטרים. סוריה יצאה חוצץ נגד המשטרים "הריאקציוניים" בעולם הערבי, ולפי תפיסתה נמנו בהם סעודיה, ירדן, מרוקו ותוניסיה²².

רכב מצרי במיתלה, יוני 1967.

בראש המחנה התומך בהליכה לקראת פתרון מדיני של הסכסוך, וביתר דיוק בהיענות להחלטה 242 ולשיחות יארינג, נכללו כאמור מצרים וירדן. במחנה השני, "מחנה הסירוב", נכללו שתי מדינות ערביות המנוגדות ניגוד קוטבי במשטר ריהן — סוריה וסעודיה, ועמן אלג'יריה. סעודיה אמנם הביעה דבקותה בהחלטות ח'רטום, אך הכריזה על התנגדותה לפתרון המדיני של משבר המזה"ת ועל מדיניותה שלפיה "המאבק המזוין והג'יהאד הם הדרך היחידה להבטחת ניצחון". סעודיה תיארה את החלטה 242 ואת שליחות יארינג כ"הישג לישראל על חשבון האינטרסים הערביים". פייצל מלך סעודיה הביע את דעתו (אפריל 1970) כי "היציבות לא תשרור במזה"ת עד שיחוסל הגורם היסודי המערער אותה — ישראל". באוגוסט 1969, ובעקבות השרפה במסגד אלאקצה, הכריז פייצל כי "הכוח הוא הפתרון היחיד שנותר לערבים"²³.

על רקע עמדות מנוגדות אלו, מאמצי מצרים וירדן לכנס פסגה ערבית בשנים 1968-1969 נתקלו בקשיים עקב התנגדותן של סעודיה וסוריה. מצרים אמנם הייתה יכולה להתעלם מהתנגדות סוריה,

אך בהעדר סעודיה, מדינת הנפט העיקרית המסייעת למדינות העימות, לא נשקפה תועלת בכינוס הפסגה. בכינוס הפסגה שאפה מצרים (ועמה ירדן) להשיג גוש-פנקה כלל-ערבית למדיניותה בדבר החלטה 242 ושליחות יארינג, ובמקביל, אם תיכשל שליחות יארינג, לגייס את הפוטנציאל הערבי, הצבאי והחומרי. סעודיה ריה לא התנגדה לעצם כינוס הפסגה, אלא התנתה את הסכמתה לכינוסה, "כאשר יהיה ברור כי יארינג נכשל בשליחותו להביא שלום לאזור, והשיחות אתו תמו בלא תקווה לחידושן". סעודיה דרשה גם כי מצרים תכריז בגלוי על זניחת המאמץ צים לפתרון מדיני ועל פנייתו אל האופי-ציה הצבאית בלבד. לבסוף, סעודיה הסכימה להשתתף בפסגה הערבית המוצעת רק לאחר שמועצת ההגנה הערבית החליטה (במושבה ב-8-10 בנובמבר 1969) כי "הפתרון בדרכי שלום נכשל" וכי "בדרך זו אי-אפשר לשחרר את השטחים הערביים". המועצה "הביעה את הסכמתה לגיוס פוליטי וצבאי מלא למען המערכה הבאה, הבלתי-נמנעת". היא המליצה על כינוס הפסגה הערבית ב-20.12.69.²⁴

נאצר דרש עוד סיוע כספי למצרים לצורכי ההכנות למלחמה. סעודיה וכוויית סירבו להגדיל את סיוען הכספי למצרים וירדן, שהוחלט עליו בפסגת ח'רטום. שר-המלחמה המצרי, מחמד פאוזי, הציג לפני הפסגה (22.12.69) תכנית להתעצמות של צבאות ערב וציין בה את הדרישות בציוד, בכוח-אדם ובכסף להגשמתה. נאצר טען כי "מצרים נושאת בעול הכבד של מלחמת התשה בעודה ממשיכה לסבול מאובדן ההכנסות מתעלת סואץ ומבארות הנפט בסניי". הסעודים התמידו בסירובם. סעודיה דרשה החלטה על מלחמה. נאצר התנגד לכך. בהתכנס ראשי המדינות ב-23.12.69, ללא משלחותיהם, אמר להם נאצר בין השאר: "נראה לי כי הוועידה לא הניבה שום דבר ממשי, עלינו להודיע לעם כי הוועידה נכשלה". הוועידה ננעלה ב-23.12.69 כלילה ללא הודעה משותפת וללא החלטות. הייכל תיאר את הפסגה כ"מפגש של 14 נשיאים ומלכים שהזדמנו באקראי לרבאט לשיחות על כוס קפה. אחרי השיחות פנו איש לדרכו. לא היו שום תנאים ההכרחיים לוועידה פוליטית".²⁵ פסגה ערבית שוב לא נועדה לתיאום צבאי ומדיני, ובעוד מלחמת ההתשה בחזית המצרית מחריפה והולכת נאלץ נאצר ליצור מסגרת בין-ערבית חדשה של "מדינות העימות" עם ישראל, מסגרת זו כללה בתחילה את מצרים, ירדן

ועיראק. הוועידה הראשונה של מדינות העימות התכנסה בקהיר ב-1-3 בספטמבר 1969. נשיא סודאן נומיירי הצטרף אליה ביומה האחרון. הוועידה השנייה אף היא נועדה בקהיר ב-7-8 בפברואר 1970. ועידת עימות מורחבת התכנסה ב-21-22 ביוני 1970 בטריפולי שבלוב, בעקבות יזמת קדאפי, אשר הציע לדון בתכניתו בדבר "כלל-ערביות המערכה". בוועידה זו השתתפו ראשי המדינות של לוב ואל-ג'יריה בנוסף למצרים, ירדן, סוריה, עיראק וסודאן. אך מבחינת מצרים, התוצאות המעשיות של ועידות אלו לא היו משמעותיות, לנוכח האיבה השוררת בין כמה מהמדינות השותפות כגון סוריה ועיראק, או סוריה וירדן, ואי-האמון בין מצרים ועיראק, בעקבות עליית הבעת' לשלטון בעיראק, ביולי 1968.

במסגרת ניסיונותיו לגיוס הפוטנציאל הצבאי של מדינות ערב למאבק בישראל, הפנה נאצר תשומת-לב מיוחדת לכינון הפיקוד המזרחי, שיכלול את צבאות סוריה, ירדן, ועיראק. הקמת פיקוד כזה נועדה להערכתו לאפשר הוספת חזית לחימה מול ישראל, לבד מן החזית המצרית. על רקע כישלון ניסיונותיה של מצרים להקים את המפקדה הערבית המשותפת תחת פיקודה, לאחר כינוס הפסגה הערבית הראשונה בינואר 1964, פעלה הפעם מצרים להקמת שני פיקודים: הפיקוד המערבי, שיכלול את הצבא המצרי והיחידות הערביות החונות במצרים, והפיקוד המזרחי. בעקבות פרוץ מלחמת ההתשה, זירזה מצרים את מאמציה להקמת הפיקוד המזרחי. ואכן ב-26.9.68, בתום כנס רמטכ"לים ערבים בעמאן, הוכרז על הקמתו. כדי לעקוף את היריבות בין סוריה לירדן, הוחלט כי בראש פיקוד זה יעמוד קצין עיראקי (בעקבות מלחמת ששת הימים, חנה בירדן כוח-משלוח עיראקי שנקרא כוחות צלאח אלדין). בסוף 1969 נתמנה שר-המלחמה המצרי למפקד העליון של שני הפיקודים. חוסר האמון בין שלוש המדינות מנע את הפעלת הפיקוד הלכה למעשה. סוריה חששה מכניסת כוחות עיראקיים לארצה, ואילו חוסיין לא שבע נחת מנוכחות הצבא העיראקי בארצו. בקשת ירדן, כי כוחות אלה יעברו אל תחת פיקודו של צבאה נדחתה על-ידי העיראקים. לעומת זאת, העיראקים ביקשו ממצרים להעביר כוחות לסוריה או לירדן לחי-זוק הפיקוד המזרחי. דרישה זו דחו המצרים מיד. למעשה, המפקד העיראקי של הפיקוד המזרחי פיקד רק על הכוחות העיראקיים שחנו בירדן ועל יחידה עיראקית שחנתה בדרום סוריה, שם גם היה

מטה הפיקוד המזרחי. בינואר 1970 הספיד הייכל את הפיקוד המזרחי וכתב כי הפיקוד "אבד בין החלומות והדמיון". עיתון עיראקי תיאר באפריל 1970 את מצבו של הפיקוד וסיכם כי "הפיקוד המזרחי שולט רק על היחידות העיראקיות, אשר הוטלו עליהן משימות. יחידות אחרות אף אינן חייבות בתיאום עם הפיקוד הצבאי. יחידות אלה פועלות רק תחת פיקוד מפקדיהן שלהן".

בכינוס מועצת ההגנה של מדינות העימות, שנועד בטריפולי שבלוב, ב-5-8 באוגוסט 1970, בהשתתפות נציגים של ירדן, לוב, סודאן, סוריה ומצרים (עיראק ואלג'יריה החרימו את הכנס בשל הסכמת מצרים וירדן ליוזמת רוג'רס — יוני 1970), הוחלט לפרק את הפיקוד המזרחי ולהקים תחתיו שני פיקודים נפרדים. זה נעשה כדי להתגבר על היריבויות בין שלוש הארצות. הוחלט להקים פיקוד צפוני בסוריה ופיקוד מזרחי בירדן. כן הוחלט כי הכוחות שיערכו בכל ארץ יהיו תחת הפיקוד הישיר של כל חזית בנפרד. שני הפיקודים יתאמו את פעולותיהם עם הפיקוד המערבי, המיוצג על-ידי הפיקוד העליון של החזית המערבית. עיראק התנגדה לריאורגניזציה זו של הפיקוד המזרחי. בסיכום, הסתבר כי נכשל גם ניסיון זה להפיח חיים בפיקוד המזרחי. הכוחות העיראקיים עזבו את ירדן בראשית 1971. ביולי 1971 הודה סאדאת כי "הפיקוד המזרחי לא הוגשם מעולם". מצב זה נמשך למעשה עד סוף 1972, כאשר מצרים וסוריה החלו בהכנות המבצעיות למלחמת יום-הכיפורים.²⁶

אחד המאפיינים הבולטים של מערכת היחסים הבין-ערביים לאחר המלחמה, בניגוד חריף לתקופה שלפניה, הייתה הברית הבלתי-כתובה שנכתרה בין חוסיין לנאצר: ברית זו נמשכה עד מותו של נאצר בספטמבר 1970. הברית שנועדה לאפשר לחוסיין חופש תמרון בניהול מאמציו לפתרון מדיני בחזית הירדנית, חייבה אותו בויתורים לארגוני המחבלים. משמעותם של ויתורים אלה הייתה חופש פעולה למחבלים בירדן וממנה נגד ישראל. נאצר היה מעוניין בברית זו לא רק לשם תמיכה בקו המדיניות שלו וכדי לאפשר לחוסיין לפעול להחזרת הגדה המערבית, אלא גם כדי למנוע מחוסיין אפשרות ללכת להסדר נפרד עם ישראל. חוסיין ציפה כי נאצר, בחתירתו להסדר כולל, ידאג גם להחזרת הגדה המערבית לממלכתו. נאצר ראה בחוסיין שליח כלפי המערב בזכות יחסיו הטובים עם ארה"ב ובריטניה. שני המנהיגים תיאמו את עמדות

תיהם בכל הקשור לביצוע החלטה 242, בעניין שליחות יארינג, לרבות איגרות התשובה לשאלותיו וכן כתשובות ליזמת רוג'רס, אף שנאצר לא נועץ בחוסיין קודם שהחליט לקבל יזמה זו. כאמור, שניהם תיאמו את פעילותם לכינוס פסגה ערבית בשנים 1968-1969. הברית בין מצרים לירדן הגיעה לסיומה עם מותו של נאצר ב-28.9.70. הפעולה המדינית האחרונה לפני מותו הייתה כינוס ועידת קהיר לדיון במשבר בין ירדן לארגוני המחבלים, בעקבות "טבח ספטמבר". בתיווכו של נאצר נחתם הסכם קהיר מה-27.9.70 בין חוסיין וערפאת. עליית סאדאת לשלטון פתחה תקופה חדשה לא רק ביחסי שתי הארצות, אלא גם ביחסים הבין-עריים בכלל, ויש להוסיף לכך גם את עליית אסד לשלטון בסוריה בנובמבר 1970.

ארגוני המחבלים

אין ספק שבין התוצאות החשובות של התבוסה הערבית במלחמה יש למנות את חיוק מעמד של ארגוני המחבלים. בהיקף פעילותם הסתמנה עלייה תלולה שהגיעה לשיאה ב-1969. כן התרחב היקף הנכונות בקרב הפלסטינים להתגייס לשורותיהם. במקביל, החל תהליך התבססותם וחיוק מעמדם בתוך ירדן, בשנים 1968-1970, עד כדי כך שנהפכו למדינה בתוך-מדינה.

המלחמה זירזה את תהליך הטרינספורמציה במוסדות אש"ף. מעמדו של שוק יירי כיו"ר אש"ף (מאז הוקם בראשית יוני 1964) התערער במשך הזמן בתוך הארץ גון, על רקע הדרך שבה ניהל את המסד הפלסטיני. הביקורת נגדו גברה לאחר המלחמה. ב-24.12.67 התפטר סופית מתפקידו לאחר שנוכח לדעת כי נאצר פסק לתמוך בו והחל לתמוך בארגוני המחבלים. הנתק בין השניים הגיע לשיאו בפסגת ח'רטום, כאשר נאצר מתח ביקורת על העמדות שהציג שוקיירי בדיוני הפסגה. בזיכרונותיו על פסגת ח'רטום, מציין שוקיירי כי מדינות ערב התכוונו שלא להזמינו לפסגה, בעידוד ירדן, סעודיה ותוניסיה, ואילו הוא כפה עליהן את נוכח חותו בוועידה. על רקע איבתו לחוסיין ותמימות הדעים בין נאצר לחוסיין בדבר הפעילות המדינית של חוסיין להחזרת הגדה המערבית, הגיש שוקיירי לבאי הפסגה תזכיר ובו פירט שישה עקרונות (תביעות) שעליהם להנחות את מדינות ערב בטיפולן בבעיה הפלסטינית, וביניהם: לא שלום עם ישראל, לא משא ומתן אתה, אי-הסכמה לכל הסדר שיפגע בעניין הפלסטיני, אי-ריתור על הגדה

המערבית ורצועת עזה ועמידה על ערבות ירושלים. וכן, אסור לשום מדינה ערבית להסכים בנפרד על פתרון לבעיית פלסטין (בכך התכוון לירדן). שוקיירי שלל את הדרך המדינית לפתרון הסכסוך ודרש כי ועידת הפסגה תדון בצורך להתוויית אסטרטגיה חדשה לטיפול במצב שנוצר (אחרי המלחמה) לרבות קביעת תכנית כלל-ערבית מקפת מבחינה צבאית, מדינית, כספית, הסברתית וארגונית, כדי לעמוד בפני התבוסה.

באי הפסגה רחו את הדיון בהצעתו זו. שוקיירי התריס בפניהם כי לחוסיין אין כל אחריות לעניין הפלסטיני ובמיוחד לא לגבי הגדה. לאחר שנוכח לדעת כי עמדתו תיו מתקבלות בביקורת חריפה מצד נאצר ויתר המנהיגים, פרש מהוועידה. עקב כך, הוא לא חתם על ההודעה המשותפת²⁷. התפטרות שוקיירי סללה את הדרך לשינויים באש"ף. תהליך השתלטות הארגון נים על אש"ף נעשה בשני שלבים — במועצה הלאומית הפלסטינית (מל"פ) הרביעית (יולי 1968) ובמל"פ החמישית (פברואר 1969). לאחר התפטרות שוקיירי, נתמנה תחתיו חבר הוועד הפועל של אש"ף (וע"פ) יחיא חמודה. חמודה כיו"ר הוועד הפועל החל במגעים עם ראשי הארגונים, במיוחד עם פת"ח והחזית העממית לשחרור פלסטין (שהוקמה בדצמבר 1967) לשיתופם בהרכב מל"פ החדשה ובווע"פ החדש. פת"ח פתח במאמצים אינטנסיביים ליזום בהשפעה דומיננטית במסד הפלסטיני. פעולת כראמה (21.3.68)* העלתה את קרנם של ארגוני המחבלים, ובמיוחד פת"ח, הן באוכלוסיה הפלסטינית והן בקרב המנהיגים הערבים. עקב כך החלה תחרות על התמיכה והסיוע לארגון נים. מצרים תמכה בפת"ח ואף סייעה לו להגיע לעמדת הנהגה באש"ף. הווע"פ מתקופת שוקיירי החליט על כינוס מל"פ בהרכב חדש, שיתאים לנסיבות החדשות בזירה הפלסטינית. בתיאום עם הארגונים, הוחלט כי מל"פ תורכב מ-100 נציגים לפי מפתח רשמי זה: 38 נציגי פת"ח והמקור-בים אליו; 10 נציגי "החזית העממית לשחרור פלסטין" (סה"כ 48 נציגים לארגוני המחבלים); 20 נציגים מטעם צבא השחרור הפלסטיני (צש"פ) ו"כוחות השחרור העממיים" (ארגון מחבלים של הצש"פ); ועוד 32 נציגים (ביניהם חברי וע"פ של אש"ף מתקופת שוקיירי, חברים ממל"פ היוצאת, עצמאים ונציגי התאחדויות פלסטיניות). בהרכב זה התכנסה

מל"פ הרביעית בקהיר ב-10-17 ביולי 1968. על רקע חילוקי-דעות בין פת"ח לבין יתר הארגונים וחברי וע"פ בדבר חלוקת הכסאות בווע"פ האמור להיבחר, הוחלט שלא לבחור וע"פ חדש ולהשאיר על כנו את הקודם, מתקופת שוקיירי. מל"פ החליטה על שינויים בכמה מסעיפי ה"אמנה הלאומית" ו"חוקת היסוד" של אש"ף שאושרו במל"פ הראשונה בראשית יוני 1964. תיקונים אלה נועדו להתאים ה"אמנה" לתפיסת הארגונים²⁸.

מל"פ התכנסה בהרכב חדש שהובטח בו רוב גדול לנציגים של ארגוני המחבלים ואוהדיהם. מכלל 105 חברי מל"פ, הוקצו 33 לפת"ח; 12 לחזית העממית לשחרור פלסטין (לא השתתפה במל"פ); 6 לצש"פ; 12 לצאעקה; 28 לעצמאים; 3 לנציגי איגודים מקצועיים; 11 לחברי וע"פ היוצא. גם שונה הרכב וע"פ שנבחר על-ידי מל"פ (עד אז, שוקיירי מינה את חבריו). מספר חברי וע"פ היה 11 לפי החלוקה הבאה: 4 לפת"ח (כולל יו"ר וראש המחלקה המדינית); 2 לצאעקה; 5 עצמאים (מהם הנוטים לפת"ח וצאעקה). בפועל, היה לפת"ח רוב בווע"פ. יחסי כוחות אלה בתוך המסד הפלסטיני נשארו גם לאחר-מכן. אין תימה אפוא שמאז מזהה אש"ף עם פת"ח. עם זאת, פת"ח העדיף לנהל את אש"ף בקואליציה עם שאר הארגונים, בדרך-כלל עם צאעקה, עם החזית הדמוקרטית ועם עצמאים. החל במושב החמישי, הטביעו ארגוני המחבלים לים את חותמם על דרכו של המסד הפלסטיני. הדגש הושם על דרך "המאבק המזוין כאסטרטגיה ולא כטקטיקה לשחרור פלסטין". מל"פ החמישית גם סימלה עליית דור חדש של מנהיגים פלסטינים²⁹. התפתחות משמעותית בתפיסתו הפוליטית של אש"ף הייתה במושב מל"פ השישי שנועד בקהיר (9-6 בספטמבר 1969). כמושג זה אושרה האסטרטגיה של אש"ף לטווח ארוך, שקבעה את "החלטתו התקיפה של העם הפלסטיני להמשיך במהפכה, עד אשר יושלם את השגת הניצחון ואת הקמת המדינה הפלסטינית הדמוקרטית, אשר תרחק מכל צורות האפליה הדתית והגזענית". מל"פ גם הדגישה כי "מטרת המהפכה הפלסטינית היא הגשמת השחרור המלא והשלם של אדמת פלסטין כולה מכיבוש הציונות שבבסיסה הישראליים". אסטרטגיה זו עדיין בתוקף ובמל"פ ה-12 (יוני 1974) אושרה "התכנית השלבית", בדבר כינון "שלטון הוועד הלאומי העצמאי הלוחם על כל חלק מהאדמה הפלסטינית שת-שחרר..."³⁰.

* על פעולת כראמה ראה: מערכות 292-293, מרס-אפריל 1984, עמ' 18-36.

עמדת מדינות ערב

מצרים: החלה תקופה חדשה של שיתוף-פעולה הדוק בין מצרים לאש"ף, ובמיוחד עם פת"ח. מצרים החלה בסיוע צבאי ומדיני לפת"ח (קורסים צבאיים ומודיעין). במשך 1969 נפסק כמעט הסיוע המצרי ל"חזית העממית" לאחר שהפכה לארגון מרקסיסטי וחלקה על תפיסתו של נאצר בסכסוך. מצרים סייעה בידי פת"ח להשתלב באש"ף ולתפוס בו עמדה דומיננטית. כלי-התקשורת המצריים נעשו ביטאונם של הארגונים ושל פת"ח במיוחד. הם נתנו כיסוי נרחב לפעולותיהם וטיפחו את דמותו של ערפאת לאחר שהלה נתמנה לדוכר הארגון, באפריל 1968.

נאצר הוא שיום את הקשר הראשון בין ערפאת להנהגה הסובייטית ביולי 1968. נאצר טבע את הסיסמה שלפיה הבעיה הפלסטינית היא "בעיה של עם שיש לו מולדת ומולדת שיש לה עם". נאצר ראה בפעולות החבלה גורם המשתלב במלחמת ההתשה ומטריד את ישראל. הוא היטה לטובת הארגונים את כל משקלה המדיני של מצרים בזירה הערבית והבין-לאומית.

במאי 1968 החלה לשדר מרז"ו קהיר תחנת "צאות אל-עאצפה" (קול העאצפה), שנוהלה על-ידי פת"ח ושימשה דוברת של³¹.

סוריה: עמידתה כלפי הארגונים ואש"ף הייתה פועל יוצא מתפיסתה את "מלחמת השחרור העממית" וה"מאבק המזוין" כדרך לפתרון הסכסוך. סוריה התייחסה לתמיכתה בארגונים ובפעולותיהם נגד ישראל כביטוי להגשמת תפיסה זו. הארגונים תוארו בכלי התקשורת הסוריים כגוברים מפליגים כגון "כוח החלוץ של המאבק המזוין במלחמת השחרור העממית הכוללת", או "ההתנגדות הפלסטינית (כינוי לארגונים) נהפכה למציאות בעלת חשיבות ומשקל שאין להתעלם ממנה". ראש ממשלת סוריה קרא (במאי 1968) לערכים "להבטיח לפעולה הפיזיאלית את תנאי התמיכה וההמשכיות... שכן היא הדרך העיקרית לשחרור האדמה הכבושה ולחיסול הקיום הציוני במולדת"³².

משטר הבעת' החליט לחזק את השפעתו בתוך המסד הפלסטיני והזירה הפלס-

טינית בכלל בהקמת ארגון מחבלים מטעמו שנקרא אל-עאצפה. הארגון הוקם על רקע המאבקים בתוך צמרת הבעת' בין האגף האזרחי בראשות צלאח ג'ידי, שבהקמת הארגון חתר לחזק את כוחו, לבין האגף הצבאי בראשותו של חאפז אל-אסד. בסוף 1968, הוכרו על הקמת ארגון מחבלים סורי בשם "חלוצי מלחמת השחרור העממית" — כוחות אל-עאצפה. הארגון הוקם מתוך מיזוג שלושה ארגונים קטנים שהיו קשורים לבעת' הסורי: "חלוצי מלחמת השחרור העממית", "חזית השחרור העממית הפלסטינית", ו"הארגון העממי של הגליל העליון". ההחלטה על הקמת הארגון נתקבלה במאי 1968, ב"וועידה האזורית של הארגון הפלסטיני של מפלגת הבעת'". ארגון עאצפה היה מאז חלק מהקואליציה בהנהגת פת"ח, אשר עמדה בראשות אש"ף. עם זאת, יודגש כי כבר בפברואר 1969, יצא עאצפה בהודעה נגד מגמת ההשתלטות של פת"ח על אש"ף וקרא לכינון "תאום חזית" בין הארגונים במסגרת אש"ף, אשר ימנע השתלטות ארגון כלשהו על מל"פ

או וע"פ. במקביל, ולמרות התמיכה המדינית והצבאית בארגונים, הטיל המשטר ב-1969 הגבלות חמורות על פעילות הארגונים בסוריה, וכך כל צעד מצדם ואף פעולות בגבול סוריה ישראל, חייב את קבלת אישורו המוקדם של המודיעין הסורי.³³

ירדן: עוד בפסגת ח'רטום, הרשה חוסיין לעצמו לצאת נגד פעולות המחבלים הנעשות מתחומי ארצות ערב, בהמשך למדיניותו מלפני המלחמה. במקביל, המשיכו הארגונים להתבסס בירדן כמעט ללא הפרעה. מראשית 1968 ועד פעולת כראמה נשמעו שני סוגי הצהרות של המשטר. מצד אחד, הבנה לפעולות הארגונים והרצון לתאם אתם את פעילותם, במסגרת תכנית פעולה משותפת; ומצד שני, הסתייגות מפעולותיהם. בנאומו לעם ב-16.2.68 (לאחר שבוע של תקריות בבקעת הירדן עם כוחות צה"ל, בעקבות פעולות מחבלים) תקף חוסיין בחריפות את המחבלים בלי לנקוב בשםם והדגיש: "לא יורשה לאיש לספק לאויבי ארצי ועמי עוד אמתלא שאויבינו יוכלו לנצל. ירדן לא הסכימה (בעבר) ולא תסכים להרשות שיקרה בשטחה משהו המנוגד לאינטרסים הערבים העליונים. בארץ זו לא יוכל איש ללמד אותנו אהבת-מולדת". "כל קבוצה... אשר תתעלם מעמדתנו... אינה שייכת לנו. אנו נתנגד לקבוצה כזאת בכל כוחנו". שר הפנים הירדני חסן אל-כאיד הרחיק לכת אותו יום כאשר הזהיר מפני "פעולות בלתי-אחראיות", והוסיף כי "הממשלה לא תניח לירדן ליהפך לפרוודור למתיימרים להגדיל ממנה במעשיהם". "הממשלה תכה באגרוף של ברזל כל מי שינסה להתערב בשאלות הלאומיות ויראה חוסר-כבוד לשאלה חיונית כמו הגורל הערבי. הממשלה תטפל בכל הפוגעים בביטחונה של ארץ זו". למרות מדיניות זו, הצליחו המחבלים להמשיך בהקמת בסיסיהם בירדן ובבקעת הירדן. מדיניות נוקשה זו הייתה קצרת מועד.

פעולת כראמה (21.3.68) גרמה תפנית במדיניות המוצהרת של חוסיין כלפי המחבלים. חוסיין החל להצהיר על אהדתו למחבלים ולפעולותיהם. בעקבותיו הלכו כלי-התקשורת הירדניים. בתגובתו לפעולת כראמה, אמר חוסיין: "קשה להבדיל בין פידאינים ואחרים. אנו עשויים להגיע מהר לשלב שבו כולנו נהיה פידאינים". שבוע אחרי הפעולה אמר, כי "אנשים אלה (המחבלים) איבדו כל דבר, את בתיים ואדמותיהם והם נאבקים להשיג אותם". בראיון עיתונאי הוסיף, כי "לא הוא ולא ממשלתו אינם יכולים או רוצים להתנגד

לפעולות הפידאיון נגד ישראל". ביולי 1968 הצדיק המלך את פעולות הפידאיון שלדעתו "חייבות להימשך כדי ששיגו תוצאות"; אם כי במקביל, קרא לתיאום בין המשטר לבין הארגונים.³⁴ מאפריל 1968 ועד ספטמבר 1970 עלה משקלם של ארגוני המחבלים. באמצע 1968 נאלץ חוסיין להכיר רשמית במעמדם בירדן. מאותה עת, ניסה חוסיין להגיע אתם להסדרים שמטרתם להטיל הגבלות מוסכמות על פעילותם בתוך ירדן ובגבול עם ישראל. אך בפועל, הפרו הארגונים הסכמים אלה כרצונם, והמשטר לא ניסה לכפותם בכוח, אף שהיה מודע למדיניות הגמול הישראלית שהלכה והחריפה לנוכח הגברת פעולות המחבלים בגבול ודרך הגבול אל תוך השטחים. פעולות המחבלים לים דרך הגבול הירדני הגיעו לשיאן בשנת 1969. חוסיין לא הצליח לקבל היתר מנאצר להגבלת פעילות הארגונים בירדן. במצב זה התקשה המלך לדכא את הארגונים בכוח, מחשש לביקורת נגדו בדעת הקהל הפנימית והערבית, בעודו ממשיך במגעיו להסדר עם ישראל בשאלת הגדה המערבית.

ככל שעבר הזמן התמעטו תקוותיו של חוסיין להסדר. אמנם, פעמים מספר, עד ספטמבר 1970, ניסה חוסיין לכפות על הארגונים הגבלות על פעילותם בתוך ירדן ובגבולה, אך הוא נסוג מכך ברגע האחרון (כך קרה בנובמבר 1968, בפברואר 1970 וביוני 1970). הארגונים נהפכו בירדן ל"מדינה בתוך מדינה" ונהנו מאוטונומיה בניהול ענייניהם, בחופש התנועה שלהם, וגם זכו בהשפעה רבה על המתרחש אף במגזר הירדני של האוכלוסייה, כולל ארגון שבתות במפעלי תעשייה ירדניים. במשך 1970 העלתה החזית הדמוקרטית טית את הסיסמה בדבר "כינון שלטון לאומי" בירדן ואחר-כך: "אין שלטון (או סמכות) מעל לשלטון ההתנגדות". ולאחר-מכן: "כל השלטון להתנגדות" (הארגונים). הארגונים הרדיקליים קראו להפיכת עמאן להאנוני ערבית והכריזו כי "הדרך לתל-אביב עוברת בעמאן".³⁵ המלך חוסיין ויועציו, ובראשם ואצפי אל-חל, הגיעו למסקנה כי רסן השלטון עומד להישמט לגמרי מידיהם. המלך החליט אפוא (בספטמבר 1970) כי יש לנקוט צעד דרסטי מאוד כדי להחזיר לידינו את השלטון המלא, ובשלב ראשון לחסל בכוח את מאחזי המחבלים בעמאן. חיסול מאחזי המחבלים בכל ירדן הסתיים ביולי 1971, תוך הפעלת יחידות שריון וארטילריה. מאז, נהנה המשטר מתקופת יציבות ושקט פנימי, התקופה הארוכה ביותר שידע

מיום סיפוח הגדה המערבית לירדן ב-1950.

סיכום

תוצאות מלחמת ששת הימים הפכו את הסכסוך הערבי-ישראלי למוקד הלאומיות הערבית ויעדיה. הסכסוך נהפך למה שנודע בכינויו "המשבר המזרח תיכוני". עקב השינוי במרכיבי הסכסוך. ובהיקפו, בעקבות כיבוש שטחים ערביים על-ידי ישראל, אימץ העולם הערבי לפתורנו את אסטרטגיית השלבים. בראשונה הסכימו מדינות ערב לפעול לפתרון מדיני של הסכסוך לפי תנאיהן כמובן; זאת, בצד הכנות צבאיות להפעלת האופציה הצבאית, למקרה של כישלון האופציה המדינית. עם זאת, יודגש כי מדינות ערב היו ועודן עקביות בדבר עקרונות היסוד לפתרון כולל של הסכסוך, כלומר, נסיגת ישראל לגבולות ה-5 ביוני, ובכלל זה ירושלים המזרחית, וכינון ישות פלסטינית עצמאית בגדה המערבית וברצועת עזה. חילוקי-הדעות ביניהן נטושים על הדרך להגשמת יעדים אלה. יש להדגיש כי למרות חתימת הסכם השלום עם מצרים, פתרון הסוגיה הפלסטינית עדיין מעמיד מכשול רציני בפיתוח יחסי שלום בין שתי המדינות.

כלקח מהתפתחות העמדה הערבית בסכסוך מאז מלחמת ששת הימים, אפשר להעלות כמה שאלות: האם הסוגיה הפלסטינית תמשיך להיות עניין מרכזי ביחסי מצרים-ישראל ותאיים על עצם קיומם התקין של היחסים בטווח הרחוק; כלומר, תמשיך להקפיא את "השלום הקר"? האם אפשר לצפות בטווח הרחוק כי מלבד מצרים יגיעו גם יתר מדינות ערב להכרה כי כדי להתקדם בפתורנו של הסכסוך, אין מנוס משינוי עמדות בכיוון העמדה המצרית, אם כי לא באותה תפנית קיצונית? האם אפשר לראות בהחלטות פסגת פס שינוי, ולו מזערי, בכיוון זה? האם אפשר לצפות לשינויים בעמדה הסורית הקיצונית? האם שינוי כזה אפשרי, בין השאר עקב חילופי מנהיגים (הסתלקות אסד למשל) או מאבקי צמרת ועליית קבוצת-מנהיגים חדשה? האם יש מקום להעריך בצורה סבירה, כי צפוי שינוי בעמדת אש"ף, אם טקטי או אסטרטגי, כלפי ישראל? הייתכן שינוי הכרוך בסוג כלשהו של הכרה בישראל (כגון נכונות להכרה הדדית) — כדי למנוע קיפאון בסוגיה הפלסטינית וכדי להגביר את הלחצים על ישראל בוירה הבין-לאומית ולהביא לשינוי בעמדה האמריקנית כלפי אש"ף? האם אפשר לראות בביקור ערפאת

הפלסטינית (בערבית), בירות, מרס 1971, עמ' 85-87; אל-חיאט, 1.2.71.
34. חוסין, רדיו עמאן, 23.3.68, 16.3.68, אל-דפאע, עמאן, 9.5.68, טלוויזיה מצרית, 4.6.68, 9.7.68; חסן אל-כאיד, רדיו עמאן, 17.2.68.
35. בלאל אל-חסן, ארועי ספטמבר ואחריות המשטר הירדני (בערבית), שאון פלסטיניה, מס' 1, מרס 1971, עמ' 39-55.

במשטר הבעת' בסוריה, סדרת סקירות, מכון שלוח, אוניברסיטת תל-אביב, אוגוסט 1974; וכן, א. רבינוביץ, מאמר, מערכת היחסים הבינעריבים, מכון שלוח, סקירות, ת"א, פב' 1974.
18. הדעת העידה הלאומית התשיעית המיוחדת, שורה ע"י הנשיא אתאסי, רדיו דמשק, 17.9.67; ראה גם אתאסי, רדיו דמשק, 5.6.68.
19. חביב חדאד, שר ההסברה הסורי, סמו"ת, 12.2.68, רדיו דמשק, 10.8.68; מחמד טוויל, רדיו דמשק, 19.12.69.
20. אתאסי, רדיו דמשק, 25.1.68, 7.3.68, 10.8.68, 16.4.69; צלאח ג'יד, רדיו דמשק, 22.12.68; MER, IV, pp. 222-223.
21. נאצר, רדיו קהיר, 27.3.69, 23.7.69, 6.11.69; אל-אהראם, 11.4.69; היכל, אל-אהראם, 26.1.68; MER, IV, pp. 136-137, V, pp. 520-521.
22. אתאסי, הדעת העידה הלאומית התשיעית המיוחדת של הבעת', רדיו דמשק, 17.9.67; וכן אתאסי, רדיו דמשק, 19.1.68, 7.3.68, 16.4.69, 8.3.70, 1.7.69; החלטות העידה הלאומית העשירי, רית, סוף אוגוסט 1968, רדיו דמשק, 8.12.68; הדעת ההנהגה הלאומית של הבעת', רדיו דמשק, 5.6.68; מאחוס, שר החוץ, סמו"ת, 12.3.68; המלצות העידה האזורית הרביעית של הבעת', רדיו דמשק, 5.4.69.
23. פיצל, רדיו ג'דה, 23.8.69; אל-סיאסה, בירות, 20.9.68; אל-חיאט, 24.4.70; MER, IV, pp. 143-144, 230-231, V, p. 112.
24. ראה נוסח אגרת פיצל לחוסין, רדיו ג'דה, 30.3.68; נוסח החלטות המועצה ראה אל-אהראם, 11.11.69; על דיוני המועצה והחלטותיה ראה MER, V, pp. 527-530, 533-536; ראה גם, ורדה בן-צבי, מחירטום עד רבאט, ב"שמעון שמיר, עורך, יריות הנאצרים 1965-1970, מכון שלוח, 1978, עמ' 269-286.
25. היכל, אל-אהראם, 9.1.70, 4, 1; נאצר, רדיו קהיר, 24.12.69; חוסין, רדיו עמאן, 8.1.70; ורדה בן-צבי, שם; MER, V, pp. 542-544.
26. ראה נאצר, רדיו קהיר, 20.1.69; סאדאט, רדיו קהיר, 23.7.71; היכל, אל-אהראם, 7.3.69, 16.1.70, 19.6.70, 3.7.70, 18.12.70; אל-תיורה, בגדאד, 17, 19.4.70, 20.12.70; חסן אל-בכר, סוכנות הידיעות העיראקית (סי"ע), 20.7.70; חוסין, רדיו עמאן, 29.8.70, 14.10.70, אל-נהאר, 23.11.70; ראה גם MER, V, pp. 562-571.
27. אחמד אל-שוקירי, זכרונות מועידת ח'רטום (בערבית), שאון פלסטיניה, מס' 4, ספט' 1971, עמ' 99-90; תרגום בעברית (ע"י מיכל סלע) עם הערות ראה יהושפט הרכבי, עורך, ערב-ישראל (1), תל-אביב, 1974.
28. אש"פ, חוברת רשמית, "המועצה הלאומית הפלסטינית שנערכה בקהיר מ-10-17 יולי 1968"; ראשד חמיד, החלטות המועצה הלאומית הפלסטינית 1974-1964 (בערבית), מרכז המחקרים של אש"פ, בירות, 1975, עמ' 19-27; על האמנה הלאומית והתיקונים שהוכנסו בה ראה יהושפט הרכבי, עורך, ערב-ישראל (4-3), תל-אביב, 1975, עמ' 84-118; וכן MER, IV, pp. 422-436.
29. ראשד חמיד, שם, עמ' 27-29.
30. שם, עמ' 32; הרכבי, שם, עמ' 130-131, 219.
31. על ההתפתחות בעמדת מצרים בסוגית הישות הפלסטינית ואש"פ, ראה משה שמש, מצרים ואש"פ, מערכות, 293-292, מרס-אפריל 1984, עמ' 17-11.
32. אתאסי, רדיו דמשק, 21.4.68, 5.6.68; זועין, סוכנות הידיעות הסורית (סאנ"א), 1.5.68.
33. ראה, גאזי ח'ירשדי, מודריך תנועת ההתנגדות

במצרים (בדצמבר 1983) ביטוי להכרה שבסופו של דבר אין מגוס משינוי בעמדת אש"פ ולוא בטווח הארוך? נראה שעל רקע ההתפתחויות בזירה הערבית ובעמדת מדינות ערב בסכסוך, מאז מלחמת ששת הימים, ובמיוחד בעמדת מצרים וכלקח ממנה — תשובה חיובית על שאלות אלו, אינה בלתי סבירה.

1. היכל, אל-אהראם, 27.10.67.
2. נאצר, אל-אהראם, 23.2.64, 23.7.65, 15; היכל, אל-אהראם, 12.6.64.
3. נאצר, אל-אהראם, 25.11.65; היכל, אל-אהראם, 25.9.64; ראה גם מאמרו של אבי שר, חיל מצרים 1956-67, חלק א' מערכות, 227, ינואר 1973, חלק ב', מערכות, 228, מרס 1973.
4. ראה מאמרו של היכל, אל-אהראם, 28.8.64, 25.9.64.
5. הנוסח הערבי הרשמי של החלטות הפסגה, ראה חוברת "ועידת הפסגה הערבית הרביעית" (בערבית), משרד ההסברה הירדני, ספט' 1967; נוסח בעברית ראה אברהם סלע, אחרות בתוך פרוד, ירושלים, תשמי"ג, עמ' 78-79; היכל, אל-אהראם, 29.12.67.
6. נאצר, רדיו קהיר, 23.11.67, 23.7.68; New York Middle East Record, Shiloah; 15.2.70, Times Center, Tel-Aviv University, (MER), Vol. V, 1969-70, pp. 98-99.
7. היכל, אל-אהראם, 10.1.69, 3, רדיו קהיר, 12.8.70; נאצר, MER, V, 1969-70; 21.4.69, pp. 101-102.
8. היכל, אל-אהראם, 25.1.68; נאצר, רדיו קהיר, 23.11.67, 3.3.68.
9. ראה נאצר, רדיו קהיר, 5.7.68, 20.1.69, 1.2.69; סוכנות הידיעות המזרח התיכון (סמו"ת), 17.4.70 (לפי אל-אנואר), אל-אהראם, 4.7.69; NYT, 15.2.70; היכל, אל-אהראם, 17.1.69; ניתוח מקיף של חפישתו של נאצר לחיסול תוצאות התוקפנות ראה סא"ל יונה, "מדיניות המאבק של עבר אל-נאצר", מערכות, 223, יוני 1972, עמ' 30-41.
10. נאצר, רדיו קהיר, 31.8.67, 23.11.67, 12.3.68, 11, 20.1.69; סא"ל יונה, שם.
11. חוסין, רדיו עמאן, 22.6.67, אל-נהאר, 29.8.78, אל-עמל, 26.8.67; ראה גם אל-נהאר, 27.7.67; MER, III, 1967, pp. 258-259, 263.
12. נאצר, רדיו קהיר, 5.9.67.
13. חוסין, רדיו עמאן, 8.1.70, 25.1.70, NYT, אל-אנואר, 14.1.68; תלחוני, רדיו עמאן, 7.12.68, אל-אנואר, 18.1.68, אל-ג'ירידה, 20.1.68; רפאעי, רדיו עמאן, 36.3.69, אל-נהאר, 23.11.70, אל-חואדת, 16.5.69, אל-ג'מהוריה, קהיר, 1.8.68; ראה גם אל-דסתור, עמאן, 17.6.68, 220-221, MER, IV, pp. 103-105.
14. חוסין, אל-נהאר, 1.3.69, אל-חואדת, 16.5.69, רדיו עמאן, 1.11.69, אל-כפאח, 19.7.69; תלחוני, רדיו עמאן, 7.12.68, 21.5.68; MER, loc. cit.
15. חוסין, אל-נהאר, 20.4.69, רדיו עמאן, 14, 21.4.69, NYT, 11.4.69, Le Monde, 8.9.70; רפאעי, סמו"ת, 30.3.70, אל-דסתור, 1.2.70; ראה גם MER, V, pp. 105.
16. חוסין, רדיו עמאן, 23.3.68, 5.6.68, אל-דסתור, 14.2.68, 13.9.68, 28.3.68; תלחוני, רדיו עמאן, 13.9.68, סמו"ת, 24.7.68.
17. על ההתפתחויות במשטר הבעת' אחרי פב' 1966 ראה, איתמר רבינוביץ, רציפות ותמורות